

Geiger, John, *De derde man, Het geheim van overleven in extreme omstandigheden*, Uitgeverij Ten Have, Kampen 2009, ISBN 978 90 259 5997 5, 299 pag., € 18,90.

Door: Drs. Engelen Hulsman, geestelijk verzorger Ziekenhuis Bronovo en Verpleeghuis Nebo in Den Haag.

Er zijn verhalen waar ik me als geestelijk verzorger wel eens ongemakkelijk bij voel. Ik bedoel dan de indrukwekkende en vaak zeer concrete verhalen die mensen kunnen vertellen over een bijzondere verschijning die hen geholpen heeft toen ze ten einde raad waren. Sommigen praten over een beschermengel die zichtbaar aanwezig was toen hulp hard nodig was, anderen bijvoorbeeld over een overleden echtgenoot die in een situatie van radeloosheid opeens verscheen en wijze woorden sprak. Ben ik wel de juiste persoon op de stoel naast dit ziekenhuisbed, vraag ik me dan wel eens stiekem af, of had hier toch beter een psychiater kunnen zitten? Om het anders te zeggen: is het de hand van God die aan het werk is geweest, of gaat het bijvoorbeeld om delirante verschijnselen of andersoortige hallucinaties?

Deze vraag duikt ook regelmatig op in het boek van John Geiger, *De derde man*. Geiger schrijft over de bijzondere ervaringen die mensen kunnen hebben in extreem moeilijke omstandigheden. Alleen heeft hij het niet over ernstig zieke patiënten in een ziekenhuis, maar over mensen die uit eigen beweging de grenzen van hun lichamelijke en psychische mogelijkheden opzoeken: ontdekkingsreizigers, bergbeklimmers, ruimtevaarders, wereldzeilers. Nuchtere types over het algemeen, die tegen een stootje kunnen. Niet direct het soort mensen waar je verhalen over verschijningen van verwacht. Toch zijn er juist vanuit deze hoek ontelbare verhalen bekend over een persoon die hulp bood of morele steun gaf als dat nodig was, bijvoorbeeld als er levensgevaar dreigde. Deze per-

soon werd duidelijk gezien of gevoeld (soms kwam iemand zelfs in de verleiding om hem of haar voedsel of drinken aan te bieden) maar ook de verteller wist heel goed dat hij of zij niet werkelijk bestond. *De Derde Man* wordt het verschijnsel genoemd, naar een paar regels uit *The Waste Land* van T.S. Eliot: 'Wie is die derde die steeds naast je loopt / Als ik tel lopen enkel jij en ik hier / Maar als ik uitkijk over de witte weg / Is er steeds een ander die naast je loopt.'

Geiger vertelt vooral verhalen. Verhalen over hoe het mis kan gaan bij de beklimming van een berg. Verhalen over ontdekkingsreizigers die het spoor bijster raken en vrijwel zonder voedsel en materiaal verder moeten. Verhalen over natuurkrachten waar je als mens maar al te makkelijk onder kunt bezwijken. Tussen al die verhalen door zoekt Geiger naar verklaringen. Hoe kan het dat mensen in dergelijke moeilijke situaties soms de (positieve, helpende) aanwezigheid van een ander ervaren? Hoe ontstaat het? Welke factoren spelen mee? Verveling blijkt bijvoorbeeld grote invloed te hebben: eentonigheid – tijdens een ruimtevaart of een pooltocht, bijvoorbeeld, maar ook Charles Lindbergh die lange uren boven zee vloog – vergroot de kans om een *Derde Man* te ontmoeten. Daarnaast kan het *weduwe-effect* een rol spelen: vaak verschijnt de *Derde Man* nadat een tochtgenoot is achtergebleven, of gewond of gestorven is. En er is ook nog zoiets als de *muzenfactor*: je moet er wel voor openstaan, anders zul je nooit een *Derde Man* ontmoeten. Wie er werkelijk niet in gelooft, zal het ook niet mee-maken.

Je moet dit boek niet lezen om z'n literaire kwaliteiten. Daarvoor is het te opsommerig, en er zit ook geen duidelijke structuur of argumentatie in. Het is vooral een curieus en spannend boek, vol belevenissen die je als gemiddeld mens nooit mee-zult maken. Voor wie daarvan houdt is het wel de moeite waard, al worden het op een gegeven moment wel véél verhalen.

Blijft de vraag over of je er ook als geestelijk verzorger iets aan hebt. Geiger schiet heen en weer in zijn speculaties over de oorzaken van het verschijnsel, met aan de ene kant van het spectrum een volledig religieuze interpretatie en aan de andere kant een zuiver medische. Tegen het eind van het boek brengt hij de veelheid van overwegingen en verklaringen mooi bij elkaar door zowel de lichamelijke oorsprong als het indrukwekkende en betekenisvolle van de ervaring de ruimte te geven. 'Het feit dat de Derde Man een neurologische reactie is op extreme en ongebruikelijke situaties vlakt de ervaring zelf niet uit', schrijft hij op pagina 267. Uiteindelijk kiest hij dus voor een nuchtere benadering, met behoud van het mysterie. En daar kan ik dan wel weer wat mee, ook als geestelijk verzorger. Want inderdaad: het blijft belangrijk om aan dat bed te zitten, wat de oorsprong van de ervaringen ook is.

Zeh, Juli, *Corpus Delicti. Een proces*, Ambo / Anthos uitgevers, Amsterdam 2009, ISBN 9789041415141, 280 pag., € 19,95.

Door: Drs. Archie de Ceuninck van Capelle, geestelijk verzorger in VUmc, Amsterdam.

Corpus Delicti is een sciencefiction verhaal dat speelt in Duitsland, ergens tegen het einde van de eenentwintigste eeuw. Het land is ingrijpend veranderd. De parlementaire democratie, die sinds 11 september 2001 aan haar nadagen begon, is afgeschaft en vervangen door de Methode, een systeem dat pretendeert wetenschappelijk, a-politiek en 'het beste' voor 'iedereen' te zijn. Dat is allemaal heel mooi, zolang je maar zoals 'iedereen' bent en niet 'iemand', zoals broer en zus Moritz en Mia Holl. De wetenschappelijke 'basis' van de Methode is de biologische geneeskunde en haar doel is het realiseren en in stand houden van een zo gezond mogelijke populatie mensen. Dat is in het land van Mia en Moritz behoorlijk goed gelukt. Ziekten zijn zo goed

als verleden tijd en slechte leefgewoontes (zoals roken en alcohol drinken) zijn vrijwel uitgebannen. De uitstekende gezondheid van de bevolking heeft echter wel een keerzijde: mensenrechten, vrije pers en persoonlijke vrijheden zijn nagenoeg afgeschaft. Bovendien is de Methode blind voor zijn eigen fouten. In *Corpus Delicti* staan twee processen centraal: dat van de Staat tegen Moritz Holl en het proces van de Staat tegen Mia Holl. Het proces tegen Moritz is in het boek al voorbij als het verhaal begint. Moritz is schuldig bevonden aan verkrachting en moord op grond van DNA-onderzoek en is geëxecuteerd. Zijn zus Mia, een vooraanstaand biologe, rouwt om haar broer en is daarnaast niet overtuigd van het bewijs dat is aangevoerd voor de veroordeling van haar broer. Als Mia zich onttrekt aan de reguliere staatscontroles op haar gezondheid, komt ze in aanraking met justitie. Het lijkt een kleine zaak, maar Mia's proces krijgt een groot gewicht als tijdens Mia's rechtsgang blijkt dat in het proces van haar broer een grote fout is gemaakt. De DNA-test blijkt verkeerd te zijn geïnterpreteerd en Mia's proces verandert in een politiek proces waarin de legitimiteit van de Methode zelf centraal staat. Maar de Methode vecht terug en laat in de wijze waarop ze dat doet, zien dat achter het de wetenschappelijke, mensvriendelijke en a-politieke *interface* van de Methode een keiharde dictatuur schuilgaat waarmee de meeste mensen wel tevreden zijn, maar die in wezen anti-menselijk is. Slechts enkelen, zoals Moritz en Mia Holl, krijgen het ware gezicht van de Methode te zien. Uiteindelijk blijkt de Methode tijdens de 'rechtsgang' van Mia zelfs niet terug te schrikken voor 'middeleeuwse' methoden: psychologische en lichamelijke marteling. ('De middeleeuwen zijn geen tijdvak. De middeleeuwen is de naam van de menselijke aard.' pagina 195).

De betekenis van het verhaal voor de lezer (ook als deze van professie geestelijk verzorger is) ligt er dik bovenop. Met *Corpus Delicti* geeft Juli Zeh een waarschuwingssignaal af tegen ontwikkelingen

die zich nu in onze laat-moderne gezondheidszorg en samenleving afspelen. De persoonlijke en burgerlijke vrijheden die nu stukje bij beetje worden ingeperkt en gecontroleerd (denk aan de invoering van het burgerservicenummer - dit woord had in de roman van Zeh niet misstaan) en kunnen uiteindelijk, zo lijkt Zeh te willen stellen, uitmonden in een staat met een surveillancestelsel zoals de Methode.

Dit alles biedt voor ons als geestelijk verzorgers genoeg stof tot nadenken. Bijvoorbeeld met betrekking tot de noties 'wetenschappelijkheid', 'gezondheid', 'systeem' en 'het beste voor iedereen'. Hoe worden die noties nu gebruikt in onze (institutionele en medische) omgeving? En hoe gaan wij daarmee om?

Kuijer, Guus, *Hoe word ik gelukkig? Een zelfhulpboek*, Uitgeverij Uitgeverij Athenaeum-Polak & Van Gennep, Amsterdam 2009, ISBN 978-90-253-4000-1, 176 pag., € 17,95.

Door: Drs. Jacqueline Weeda, humanistisch raadvrouw voor GGZ Haagstreek, onderdeel van Rivierduinen.

Hoe word ik gelukkig? Is een bedrieglijk eenvoudig boek, een 'luchtig zelfhulpboek dat niet geschikt is voor zware problemen', aldus de auteur zelf. Dat luchtige en schijnbaar eenvoudige komt door de taal. Guus Kuijer kan verrukkelijk schrijven; het boek leest als een trein. Met een vrolijke, licht spottende ondertoon behandelt Kuijer 'de grote dingen van het leven' in een gewone mensenmaat, zodat je ze volgen kunt. Alleen grote talenten kunnen dat: met eenvoudige woorden grote dingen zeggen. Wie een afkeer heeft van grote woorden maar een voorliefde voor levenskunst, zal met veel smaak zijn boek lezen. Kuijer noemt het een zelfhulpboek, maar ik denk dat het dan wel een onconventionele variant is. Je moet goed lezen en vervolgens

het nodige denkwerk verrichten om er een passend levensrecept uit te destilleren. Dat is wat Kuijer ook wil: hij verkoopt geen kant-en-klare exotische nonsens, maar voedzame (alledaagse) kost, waarvoor we enige moeite moeten doen om het in elkaar te zetten, tot ons te nemen en te verteren. Maar die voedzame kost dient ons beter.

Hoe wordt een mens nu gelukkig? Kuijer begint met de rugstreppad. Vrijwel niemand kent dit beest, alleen iemand die geïnteresseerd is in amfibieën. De moraal van dit verhaal: het geeft niet wáár je belangstelling voor opbrengt, al is het de rugstreppad, maar 'je ergens in verdiepen' verrijkt je en verandert je. Door je in te spannen ontstaat je schoonheid waarvan je het bestaan niet wist. Schoonheid kan je raken, het opent het hart. En naarmate je dan meer kennis verwerft over datgene wat jou trof, gaat het steeds meer tot je verbeelding spreken. Tenslotte spreekt de natuur ook meer tot je als je enige kennis hebt van planten of dieren. Dan kun je opgetogen raken van een rugstreppad, terwijl je zonder die kennis het beest over het hoofd zou hebben gezien of het een griezel zou hebben gevonden.

Men moet erop uit, de wereld verkennen en veroveren. Kuijer moedigt daarbij aan om risico's te nemen: laat je meeslepen door iets dat je passie opwekt, en wees niet bang om gebieden te betreden die je niet kent. Misschien, zegt hij, hoef je niet het grootste talent te hebben om ergens heel goed in te worden. Verdiep je ergens in, maak er je passie van, en je wordt er vanzelf heel goed in. Volgens Kuijer heeft niets betekenis van zichzelf. We moeten zelf betekenissen toekennen aan de mensen en de dingen om ons heen. 'Ik ontvang leven door de dingen om mij heen te bezielen, anders zeggen ze me niks en leef ik in een dode wereld. De wereld spreekt mij niet uit zichzelf aan. Ik moet haar aan de praat zien te krijgen' (blz. 127).

Onderweg rekent Kuijer af met enkele heilige huis-

jes uit Happinezland. Hij maakt vrolijk gehakt van *in balans zijn* of *bij je gevoel komen*. Evenwicht daagt te weinig uit tot verkenning en gevoel gedijt alleen bij een (gezond) verstand, anders wordt het sentimentele onzin. Maar mensen worden heden ten dage vaak verleid tot 'niks doen'. Volgens Kuijer is dat niet goed voor een mens. Die krijgt er kuren van: 'hoofdpijn, chagrijn of depressies, darmverstoppingen en slapeloosheid'. U kunt het ermee doen.

Voor de mensen in grote problemen is dit boek, zo lijkt mij, ongeschikt. Tenminste: voor diegenen die hopen dat dit boek precies zegt wat je moet doen om uit de problemen te raken.

Voor geestelijk verzorgers vind ik het een heerlijke onconventionele variant op het thema: hoe moet ik leven? Het staat vol met gezond verstand en humor: twee onmisbare ingrediënten voor goede geestelijke verzorging van welke huize dan ook.

Van der Woude, Annemarieke (red.), *Zorg en relaties, themanummer Michsjol, jaargang 17 nr. 3*, Skandalon Vught 2008, 58 pag., € 10,-, te bestellen via www.michsjol.nl.

Door: Drs. Ruud Mulder, geestelijk verzorger Tergooziekenhuizen (Hilversum / Blaricum).

In oktober werd mijn moeder van tweeënnegentig door een hersenbloeding getroffen. Zij werd rechtszijdig verlamd en haar spraak raakte flink aangetast. Zij moest naar een verpleeghuis. Twee jaar na het overlijden van mijn vader had ze zo haar eigen wereld: haar eigen huis en tuin nog altijd om haar heen, haar vertrouwde meubelen, klassieke muziek die zij vanwege haar doofheid snoeihard kon zetten, kinderen over de vloer voor wie zij altijd nog zelf koffie kon inschenken, betrokken burens en mensen van de kerk die naar haar omzagen, tijd om haar leven in te richten zoals zij dat graag wilde, de rollator steeds bij de hand om elke dag

een ommetje te maken. Maar nu kon ze niet meer lopen. Niet meer goed praten. Niet meer telefoneren. Niet meer gasten ontvangen. Zich niet meer zelf wassen en aankleden. Niet meer haar muziek op volle sterkte zetten. Niet meer eten wat zij zelf op tafel zette. Nu is zij bijna helemaal afhankelijk van anderen geworden.

Zij heeft veel zorg nodig. Zij moet zich instellen op nieuwe relaties met hen die haar elke dag in de rolstoel plaatsen, haar wassen en aankleden. Met voedingsassistentes, ergotherapeuten, fysiotherapeuten, verpleeghuisartsen, geestelijk verzorgers en met haar medebewoners wier streektaal zij niet spreekt. Dat is een forse opgave op deze hoge leeftijd: omgaan met al je verliezen en je instellen op een nieuwe omgeving van zorg en andere relaties.

Zorg en relaties, zo heet het themanummer van Michsjol dat ruim een jaar geleden uitkwam. Michsjol is 'een tijdschrift voor theologie, cultuur en politiek' dat drie keer per jaar uitkomt en dat is voortgekomen uit 'een kleinschalig netwerk van theologen en theologisch geïnteresseerden' met diezelfde naam. Het heeft pretenties! Letterlijk betekent michsjol in het Hebreeuws 'aanstoot' of 'struikelblok'. De mensen van Michsjol willen, met andere woorden, prikkelen, uitdagen, discussies aangaan en daarbij struikelblokken niet mijden. Maar die blokken vinden we hier tevergeefs en aanstootgevend is dit nummer ook niet. Bewust is ervoor gekozen om geen misstanden in de zorg aan de kaak te stellen. Die beheersen het nieuws immers maar al te vaak. Nee, de redactie koos ervoor om positief te berichten over wat er allemaal wél goed gaat in de zorg in Nederland en dan vanuit het perspectief van *de relatie tussen de zorgvrager en de zorgverlener*. Je kunt immers beter een licht aansteken in het donker dan schelden op de duisternis.

Zo wordt in het openingsartikel gezocht naar de eigen aard van de professionele zorgrelatie. Die

eigen aard heeft vooral te maken met de kwaliteit van de betrekking tussen zorgvrager en zorgverlener. Het gaat om de verbinding, de relatie tussen twee partijen die veel méér is dan de nadruk op protocollen en het verrichten van bepaalde taken. Essentieel zijn de aandacht voor de hele mens, de aansluiting op de behoeften van de ander, het aanbieden van tijd en veilige ruimte waarin die ander met zijn of haar verhaal kan komen. Dat is 'zorgzaamheid'.

Verskillende auteurs – professionele werkers in de zorg en vrijwilligers – geven vervolgens hun ervaringen door met de ouderenzorg, de jeugdhulpverlening, het reilen en zeilen op een zorgboerderij, de zorg voor Trappistinnen (vrouwen in een kloostergemeenschap in Brabant) en voor de bewoners in een psychogeriatrisch verpleeghuis. Er is ook aandacht voor de kwaliteit van de zorg en de relaties aan het sterfbed. Ten slotte komt ook de relatie ter sprake die de geleefde tijd omvat en overstijgt: de relatie met de Eeuwige.

De meeste schrijvers zijn zich goed bewust van de problemen die spelen of op ons afkomen in de zorg. Toch vinden ze ook dat er op allerlei plekken nog steeds veel goede zorg wordt geboden. Dat gebeurt dagelijks door mensen die vanuit hun eigen vakgebied zich steeds weer laten raken door de ander die op hen is aangewezen. En die toch, ondanks protocollering en regulering, steeds weer tijd besteden aan de relatie tussen hen en de zorgvrager. Zo kan toch het verpleeghuis 'een vindplaats van geloof' worden, zoals een vrijwilliger schrijft. 'De kwetsbaarheid van de bewoners haalt het beste in mij naar boven en ik word ook gemotiveerd door anderen die zo liefdevol met de bewoners omgaan'.

Mijn moeder zal nu nog niet kunnen beamen dat haar nieuwe omgeving een vindplaats van geloof is, maar het zou geweldig zijn als zij – en al die andere bewoners van de verpleeghuizen in dit land

– dat uiteindelijk wel zal kunnen zeggen. De redactie heeft een mooi themanummer uitgegeven dat je niet alleen gunt aan de eigen lezerskring, maar juist ook aan al die managers en bestuurders in de zorg die beslissen over hoe de werkvloer van morgen eruit gaat zien. Voor hen zou deze uitgave wel eens een 'aanstoot' kunnen zijn ...

Boon, Freek en Pantjes, Will (red.), *Verbeelding, Geestelijke Verzorging en Psychiatrie. Zes perspectieven vanuit wetenschap, kunst en theologie*. Uitgeverij Eburon, Delft 2008, ISBN 978-90-5972-272-9, 102 pag., € 24,95.

Door: Drs. Trijnie Nielen-Rosier, geestelijk verzorger *de Gelderse Roos Rivierenland*.

Zeshonderd jaar bestaat de JorisKapel in Delft. Dat was de aanleiding voor een symposium 'Wat een verbeelding... 600 jaar JorisKapel en geestelijke verzorging in de psychiatrie' in november 2007. Dit boek is een bundeling van bewerkte lezingen van die dag, aangevuld met vragen en reacties.

Verbeelding is het verbindende element in de bijdragen. Het is binnen de psychiatrie natuurlijk een wezenlijk onderwerp. Bij hallucinaties en wanen zijn vaak ook beelden aanwezig, en dat zie je in de bijdragen terugkomen. Van binnenuit, van ervaringsdeskundigen en van buitenaf, door hulpverleners.

Wouter Kusters, filosoof, schrijver en taalkundige beschrijft vanuit zijn eigen ervaringen de waanzin als een waakdroom. Zoals er in een droom van alles kan gebeuren, gebeurt dat in de waanzin ook. Alleen staat de tijd stil, dus gebeurtenissen die in het normale leven achter elkaar plaatsvinden, staan naast elkaar. De psychoot kent alleen het nu. Dat kan heel beangstigend zijn. Kusters noemt het voorbeeld van het in de nacht opgesloten zijn. Wie zegt jou dan dat je niet al dood bent en opgesloten

in je graf? Al lezend voel je als buitenstaander de beklemming. Jannemiek Tukker, beeldend kunstenaar en grondlegger van het linearisme, drukt haar psychotische ervaringen in beelden uit. Ze doet dat om het onbegrijpelijke van de psychose begrijpelijk te maken in een esthetische taal. Sam Gerrits, geochemicus, schrijver en journalist, schetst de geschiedenis van de omgang met psychotici. In beeldende taal pleit hij voor aandacht en het verhaal van de mensen zelf. Wat is de betekenis van hun psychose, voor henzelf en voor anderen?

Het verschil tussen binnen- en buitenperspectief is in dit boek te merken, maar ze vullen elkaar ook aan. Jan Hein Mooren, universitair docent Psychologie van zingeving en levensbeschouwing en docent Methodiek geestelijke begeleiding aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht, schrijft over de verbeelding als hart van het werk van geestelijk verzorgers.

Verbeelding heeft een centrale plaats in de oriëntatie op het bestaan en dat heeft consequenties voor de vormgeving van het werk van geestelijk verzorgers. In kort bestek voert hij ons langs vormen van verbeelding, hoe verbeelding dan oriëntatie is, waarin 'illusies', 'ultieme omgeving' en bestaansoriëntatie nader uitgewerkt worden. Hij geeft een voorbeeld uit de praktijk waarin metaforen in een levensverhaal zijn betoog illustreren.

Klaas Ijkema, parttime predikant en als adviseur verbonden aan het Instituut voor Mens en Organisatieontwikkeling, ziet verbeelding als stuurmanskunst voor de ziel. De mens kan beelden voort-

brengen die hem in zijn leven kunnen helpen. De ziel zit vaak gevangen tussen angst en vertrouwen. Verhalen verbeelden dit. Hij laat dit o.a. zien met het verhaal van Sint Joris, de drakendoder. De draak roept angst op, maar daar is geen plaats meer voor als er vertrouwen heerst. Joris doodt de draak, na hem eerst zonder angst en vol zelfvertrouwen verwond te hebben. Hij redt zo de dochter van de koning.

Jan Dirk Blom, psychiater en universitair docent bij de Vakgroep Psychiatrie van de Universiteit Groningen, wijst er op dat medici zich pas laat in de geschiedenis met hallucinaties gingen bezighouden. Voorheen was dat het terrein van de kerk. Verder laat hij in zijn bijdrage zien dat akoestische hallucinaties zichtbaar te maken zijn met fMDR, functional magnetic imaging.

Het boek besluit met de geschiedenis van de Joris-Kapel. Van een herberg voor reizigers en opvang voor zieken tot opvang voor geestelijk gestoorden in de late Middeleeuwen tot de kapel als stiltecentrum door de week en als plaats voor vieringen op zondagen. Het geeft hiermee een doorkijkje in de geschiedenis van de psychiatrie en van de geestelijke zorg.

Het boek is goed verzorgd en zwart-wit afbeeldingen illustreren de verhalen. Het geeft zo aardig weer wat verbeelding is en hoe dat een rol speelt in de psychiatrie, de theologie en de kunst. Het boek spreekt het meest tot mijn verbeelding in de concrete verhalen en beelden vanuit een binnenperspectief. Wat een verbeelding...